

Gärna hög ålder – men först rejäla reformer!

Gabriel Stein och Peter Stein

TIMBRO

rappo**rt**

Gärna hög ålder – men först rejäla reformer!

Gabriel Stein

Internationell chefsekonom, Lombard Street Research Ltd

Peter Stein

VD, Stein Brothers AB

TIMBRO

Februari 2006

ISBN 91-7566-599-9

Timbro, Box 5234, 102 45 Stockholm

tel 08-587 898 00, fax 08-587 898 55

info@timbro.se, www.timbro.se

Innehåll

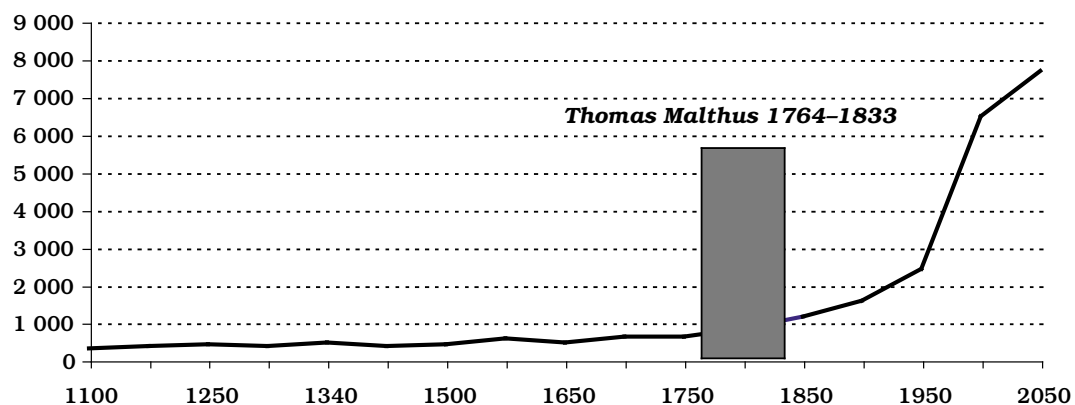
- 1. Inledning 3**
- 2. Statistik 7**
  - Globala data 7
  - Europa och USA 9
  - Asien 12
- 3. Några förklaringar 13**
- 4. America the exeptional 13**
- 5. Nedslag i uppmärksammade problemställningar 16**
  - Invandring varifrån? 16
  - Om Sverige 19
    - Bakgrund 19*
    - Långtidsutredningen 2003/2004 20*
    - Konventionell probleminventering 20*
  - Kritisk granskning av argumenten 21
  - Tillväxtens betydelse 21
  - Politikens villkor med sjunkande befolkning 23
- 6. Slutord 25**
- Noter 26**

1. Inledning

På grundkursen i nationalekonomi behandlas Thomas Robert Malthus (1766–1834) befolkningslära. Malthus gjorde gällande att befolkningen, om ingenting hindrade den, hade en tendens att växa i geometrisk progression (1, 2, 4, 8 o s v), medan livsmedelsproduktionen i bästa fall skulle öka i aritmetisk serie (1, 2, 3, 4 o s v). Varje ökning i arbetarklassens levnadsstandard skulle resultera i snabbare befolkningsexplosion, varigenom levnadsstandarden skulle pressas tillbaka till existensminimum.

Malthus må ursäktas för att han inte förutsåg tekniska framsteg som skulle göra det möjligt för färre att producera mer mat åt allt fler. När det gäller befolkningsutvecklingen hade han såtillvida rätt att någonting annat än hypotesen att befolkningen skulle fortsätta att öka tedde sig – som diagrammet visar – föga sannolikt.

DIAGRAM 1. VÄRLDENS BEFOLKNING ÅR 400–2050, MILJONER INVÅNARE

Källa: US Census Bureau. För 2050, UN *World Population Prospects*, low fertility variant

Historiskt har ökningstakten varit långsam. Tack vare minskad mortalitet steg ökningstakterna på 1600- och 1700-talen. På 1900-talet tilltog ökningstakten med 2 procent per år som högsta genomsnitt åren 1965–70.¹ Ökat ökningstakt har ökande befolkning varit norm. Våra samhällsliga institutioner, medborgerliga värderingar, valmanskårens sammansättning, prognoser om ekonomisk utveckling, konstruktion av socialförsäkringar, med mera är formade i tider där det mer eller mindre explicit tagits för givet att befolkningen fortsätter att öka. Få är de perioder där människor sett sig föranlåtna att fundera i termer av en utveckling där befolkningen sjunker.

Mellankrigstiden och perioden fram till mitten av 1950-talet avvek från normen. Då sysselsatte sig många ekonomer med frågan hur länder skulle klara sig och hur ekonomisk tillväxt skulle säkras i en situation där folkmängden minskar. Det var erfarenheten från framför allt Första världskriget som spökade, där flera årskullar av de mest produktiva och på samma gång fertila männen utplånats i skyttegravarna. Så kom babyboomen 1946–64 och ämnet försvann från agendan. I stället kom rädslan för överbefolkning i förgrunden. Jordens befolkning var tre miljarder på 1960-talet, den hade vuxit snabbt under hela 1900-talet och det stod fullt klart för alla och envar att befolkningen inte bara skulle nå 6 miljarder inom kort utan mer än så. På 1970-talet oroades många av att världen tyckts stå inför en okontrollerad befolkningsexplosion. Skulle jordens resurser räcka till?

Nu håller någonting på att hända som åtminstone i Europa inte skådats i fredstid sedan Digerdöden och t o m i krigstid inte sedan Trettioåriga Kriget. Tack vare radikalt lägre födelsetal minskar befolkningsökningen snabbt i praktiskt taget hela världen. Speciellt dramatisk blir utvecklingen i Europa och delar av Asien, som Kina och Japan. För USA gäller visserligen att befolkningen fortsätter att öka över hela perioden, men i hög grad tack vare invandring. (Detsamma gäller Kanada.)

Världens befolkning i stort beräknas börja sjunka efter 2050. Varför ta upp frågan redan nu? En fördel med befolkningsprognoser är att de är relativt lätta att göra. I avsaknad av migration, pest, örlog eller svält är alla som inträder i arbetskraften över de närmaste 15–25 åren redan födda. Alla som går i pension över de närmaste 65–70 åren är också redan födda. Den enda osäkerheten berör förväntad livslängd. Dagens beslutsfattare vet därmed i stort sett vilka demografiska utmaningar som stundar. De som nu tar tag i problemen står bättre rustade att möta framtidens utmaningar. Dessutom märks utvecklingen redan i Sveriges närområden.

I Sveriges näst största exportmarknad Tyskland sjunker folkmängden redan. I några andra av Sveriges viktigaste handelspartners, såsom Italien, Frankrike och Spanien, beräknas folkmängden börja minska över de närmaste 10–20 åren. För flera av Sveriges traditionellt viktigaste europeiska handelspartners pekar den långsiktiga trenden mot låg tillväxt, vilket delvis är en funktion av sjunkande befolkning. Detta är dock inte detsamma som – vilket vi tar upp i senare avsnitt – att sjunkande befolkning måste innebära lägre ekonomisk tillväxt.

Sveriges befolkning sjunker inte, men genomsnittsåldern ökar kraftigt. Några frågeställningar som konfronterar länder med åldrande befolkning är snarlika dem som konfronterar länder där befolkningen dessutom sjunker.²

Sjunkande befolkning blir en stor förändring som kan diskuteras ur många synvinklar.³ Föreliggande rapport studerar främst utvecklingen i nationalekonomiskt perspektiv. Kapitel 2 tar upp statistik. I kapitel 3 diskuteras några faktorer som förklarar sjunkande befolkning. Kapitel 4 analyserar varför utvecklingen i USA avviker från den i Europa och vad det kan få för konsekvenser. Kapitel 5 gör nedslag i uppmärksammade problemställningar.

Men först några axplock ur våra slutsatser. Frågeställningar kopplade till att befolkningen åldras diskuteras ingående i Europa. Hur skall färre som arbetar försörja fler åldringar? Går det att tillgodose förväntade behov av vård och omsorg utan högre skatter vilka undergräver tillväxtförmågan? Framkallar målkonflikter motsättningar mellan ålderskategorier?

Vi ser det inte som problem att folk lever längre. I sig är naturligtvis en längre livslängd alldeles utmärkt, inte minst som den kombinerats med att vi inte bara lever längre utan dessutom är friskare än våra föräldrars och farföräldrars generation vid samma ålder. Det är heller inget fel ifall sjukvården, eller vård i vid mening, ser sina andelar av BNP öka. Konsumenter skall inte behöva nöja sig med den minsta medicinskt godtagbara kvantiteten och kvaliteten på vården. Med stigande realinkomster och ny medicinsk teknik, som i många fall förbättrar behandlingsmöjligheterna men till högre kostnader, kan de totala sjukvårdskostnaderna mycket väl tillåtas att stiga snabbare än BNP.

Men kombinationen längre livslängd och åldrande befolkning innebär icke desto mindre att vissa saker som vi tagit för givna inte längre är lika självklara. De flesta utvecklade länder står inför en situation där deras folkmängd antingen redan minskar eller kan förväntas börja minska över de närmaste decennierna. Det innebär t ex att pensionssystem som bygger på att en ständigt växande befolkning skattevägen försörjer en mindre grupp pensionärer, inte längre håller.

Det är svårt att överskatta tillväxtens betydelse för befolkningsfrågans lösning eller lindring. Allt vi talar om – finansieringen av pensioner, långtidsvård, hälso- och sjukvård – är beroende av hur snabb tillväxten är. Härvidlag spelar det ingen roll om välfärden finansieras eller tillhandahålls i offentlig eller i privat regi. Ju större kakan är, desto mer finns det att dela på.

Dagens pensionsålder måste ifrågasättas. För femtio år sedan kunde en 65-åring förväntas leva i kanske åtta eller tio år till. Dagens 65-åring förväntas leva i 15–17 år; morgondagens kanske i trettio år. Kan vi verkligen ha en situation där normen är att man går i skolan och studerar tills man är 20–25 år gammal, därefter arbetar i 40 år (som mest – den verkliga pensionsåldern i Sverige ligger långt under 65) och sedan får en generös pension i 30 år? Är det dessutom rätt att tvinga en 65-åring att gå i pension när han eller hon troligen både fysiskt och psykiskt är friskare än föräldrarna var i samma ålder?

Ekonomisk tillväxt är en funktion av mängden arbetskraft, kapital, teknik samt kvaliteten på ekonomiska institutioner. Ifall snabb tillväxt historiskt samverkat med stigande befolkning blir en viktig fråga om tillväxten kan fortsätta att öka när färre blir yrkesverksamma. Är svaret ja, vilket vi i princip tror, blir frågan vilka tillväxtfrämjande reformer man bedömer att den demografiska utmaningen tarvar. Här är det viktigt med internationellt perspektiv.

En viktig fråga som debatteras i Sverige och andra länder för att lindra den demografiska snedbelastningen är ökad arbetskraftsinvandring. En svaghet är att frågan oftast diskuteras utan att beakta hur det faktiskt ser ut i omvärlden. Den officiella svenska politiken är i dag föga positiv visavi ökad arbetskraftsinvandring. Det är frestande att utifrån svensk debatt få intrycket att om bara politiken blir mer välvillig väntar horder av polska rörmokare, estniska sjuksköterskor eller lettiska byggnadsarbetare som vill hit.

Antag att svenska beslutsfattare om några år tänker om och säger att Sverige behöver tillåta ökad arbetskraftsinvandring. De lär då upptäcka att varje europeisk nation nämligen kommer att möta en i allt väsentligt likartad, eller än mer problematisk demografisk situation. Beslutsfattare i vart och ett av länderna kommer att slita med frågan hur just deras land skall locka till sig arbetsföra invandrare.

Sverige kan bli ett land som attraherar medborgare från andra länder. Men inte för att närområden kommer att ha överskott på unga medborgare utan därför att flyttningsbenägna utländska yrkesverksamma (med önskvärda kvalifikationer) drar slutsatsen att Sverige erbjuder bäst villkor. Det svenska klimatet – i vid mening – för löntagare och företagare måste uppfattas som mest konkurrenskraftigt, och detta av individer som lär kunna välja och vraka mellan länders erbjudanden.

2. Statistik

GLOBALA DATA

TABELL 1. VÄRLDENS BEFOLKNING MILJONER INVÅNARE 1950, 2005 OCH 2050

	1950	2005	2050 (Low fertility)	2050 (Medium fertility)
Hela världen	2 519	6 465	7 680	9 076
Europa	547	728	557	653
Nordamerika	172	331	375	438
Asien	1 396	3 905	4 388	5 217
Afrika	224	906	1 666	1 937
Latinamerika	167	561	653	783

Källa: UN World population prospects – the 2004 revision

Kommentarer: Begreppen *Low* respektive *Medium fertility* klargörs i tabell 2. Mellan 1950 och 2005 ökade världens befolkning med över 150 procent. I Europa ökade befolkningen med ca 30 procent medan den fördubblades i Nordamerika. I övriga regioner var ökningstakten högre.

Medan ökningstakten mellan 2005 och 1950 var 156 procent blir den högst 40 procent under de kommande 50 åren. För Europa beräknas befolkningen sjunka. Inträffar scenariet *Low fertility* reduceras ökningstakten dramatiskt i samtliga regioner. I Asien blir ökningstakten 10 procent, jämfört med närmare 200 procent under föregående 50-årsperiod. Endast Afrika får fortsatt höga ökningstal.

Totalbefolkningens utveckling bestäms av tre faktorer: barnafödande, livslängd och in- och utvandring.

TABELL 2. FÖDELSETAL (BARN PER KVINNA) 1970–2050

	1970– 1975	2000– 2005	2045–2050 (Low fertility)	2045–2050 (Medium fertility)
Hela världen	4,49	2,65	1,56	2,05
Europa	2,16	1,40	1,33	1,83
Nordamerika	2,01	1,99	1,35	1,85
Asien	5,08	2,47	1,42	1,91
Afrika	6,72	4,97	2,03	2,52
Latinamerika	5,05	2,55	1,36	1,86

Källa: UN World population prospects – the 2004 revision

Kommentarer: Kolumnerna till höger visar vilka födelsetal⁴ som ligger till grund för prognoserna i tabell 1. Sedan 1970-talet har födelsetalen globalt sett nästan halverats. Aldrig tidigare i mänsklighetens historia har födslo- och fertilitetstalen fallit så snabbt och samtidigt över stora delar av världen.⁵

Medium fertility bygger på antagandet att världens genomsnittliga födelsetal sjunker från dagens 2,65 till strax över 2. Minskar födelsetalen till 1,56 stiger världens befolkning med 18 procent till år 2050. Det betyder att fram till 2050 ökar världens befolkning även om födelsetalen går ner snabbt. Därefter sjunker befolkningen, åtminstone i Europa. För nolltillväxt krävs att födelsetalet 2,1 barn per kvinna. Enligt FN:s befolkningsprognos är det bara i Afrika som födelsetalet år 2050 kommer att överstiga 2,1.

Siffror på aggregerad nivå skymmer stora skillnader. Förutom att befolkningarna i många industriländer slutat att öka beror den långsammare globala folkökningen till stor del på insatser i ett begränsat antal länder såsom Mexiko, Sydkorea, Kina och Thailand. I dag äger 95 procent av världens befolkningsökning rum i mindre utvecklade länder. Mellan 2005 och 2050 prognostiseras 9 länder⁶ svara för hälften av världens befolkningsökning.

EUROPA OCH USA

TABELL 3. BEFOLKNINGSTREND EU:s MEDLEMMAR FÖRE UTVIDGNINGEN

Land (skattning av miljoner invånare 2005)	Prognos
Belgien (10,4)	Sjunkande befolkning efter 2025
Danmark (5,4)	Ökande befolkning till 2050
Finland (5,2)	Sjunkande befolkning efter 2025
Frankrike (60,4)	Sjunkande befolkning efter 2025
Grekland(11,1)	Sjunkande befolkning efter 2015
Irland (4,1)	Ökande befolkning till 2050
Italien (58,0)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Luxemburg (0,4)	Ökande befolkning
Nederländerna (16,2)	Sjunkande befolkning efter 2025
Portugal (10,4)	Sjunkande befolkning efter 2025
Spanien (43,0)	Sjunkande befolkning efter 2015
Storbritannien (59,6)	Ökande befolkning till 2050
Sverige (9,0)	Ökande befolkning till 2050
Tyskland (82,6)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Österrike (8,1)	Sjunkande befolkning efter 2025

Källa: UN World population prospects : the 2004 revision

Kommentarer: FN-rapporten redovisar på denna punkt prognoser baserade på scenariet *Medium fertility*. Tabell 3 omfattar EU:s medlemsländer före 2004 års utvidgning. Bland EU:s då 15 medlemmar är prognosen att befolkningen sjunker i 10. Med undantag för Storbritannien återfinns samtliga folkrika EU-medlemmar inom denna grupp. I bl a de folkrika länderna Tyskland och Italien börjar befolkningen sjunka de närmaste åren för att därefter fortsätta att minska.

Tabell 2 visade att Europa har lägst födelsetal. Tyskland ligger i dag precis på genomsnittet 1,4 barn per kvinna. Det innebär att Tyskland om 40 år kommer att förlora lika många medborgare som tillkom genom återföreningen år 1990, det vill säga Tysklands befolkning minskar med en femtedel från dagens 82 miljoner invånare. Detta är en befolkningsminskning som Europa inte upplevt sedan Trettioåriga kriget.⁷

TABELL 4. BEFOLKNINGSTREND EU:s NYA MEDLEMMAR 2004

Land (miljoner invånare 2005)	Prognos
Bulgarien* (7,7)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Cypern (0,8)	Ökande befolkning
Estland (1,3)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Lettland (2,3)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Litauen (3,4)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Malta (0,4)	Sjunkande befolkning efter 2025
Polen (38,5)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Rumänien* (21,7)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Ryssland (143,2)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Tjeckien (10,2)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Slovakien (5,4)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Slovenien (1,9)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015
Ungern (10,0)	Sjunkande befolkning under perioden 2005–2015

* Kandidatmedlem för medlemskap 2007.

Källa: UN World population prospects : the 2004 revision

Kommentarer: Samma beräkningsgrund som för tabell 3. Tabellen inkluderar kandidatmedlemmarna Bulgarien och Rumänien samt Ryssland. Med undantag för de befolkningsmässigt små Cypern och Malta sjunker befolkningen i samtliga länder under perioden 2005–2015, för att därefter fortsätta att minska.

1950 bodde 20 procent av världens befolkning i Europa. 2005 var siffran 11 procent. 2050 beräknas andelen bli 7 procent (FN-rapporten.) Västeuropa förlorar för närvarande ca 1 miljon invånare per år. Siffran beräknas stiga till 3 miljoner 2050 (Wattenberg, 2004). Ryssland förlorar ca 750 000 vilket beräknas öka till 1 miljon. Bulgariens befolkning antas sjunka till 2050 med 38 procent, Rumäniens med 27 procent och Estlands med 25 procent (Meyer, 2004).

TABELL 5. BEFOLKNING EFTER ÅLDERSKATEGORIER 2005 OCH 2050

Land	Procentuell andel 60 + 2005	Procentuell andel 80 + 2005	Procentuell andel 60 + 2050	Procentuell andel 80 + 2050
Belgien	22,4	4,6	33,3	10,8
Bulgarien	22,4	2,9	38,8	7,7
Danmark	21,1	4,2	28,2	8,4
Estland	21,6	3,2	33,6	7,1
Finland	21,3	4,0	32,6	10,5
Frankrike	21,1	4,7	33,0	10,9
Irland	15,1	2,6	32,3	7,6
Italien	25,6	5,1	41,3	15,2
Nederländerna	19,2	3,6	31,3	10,1
Polen	16,8	2,5	37,9	8,1
Ryssland	17,1	2,2	31,1	5,9
Spanien	21,4	4,1	39,7	12,3
Sverige	23,4	5,3	30,9	9,7
Storbritannien	21,2	4,4	29,4	8,8
Tjeckien	20,0	3,1	39,3	9,0
Tyskland	25,1	4,4	35,0	12,2
USA	16,7	3,6	26,4	7,3
Österrike	22,7	4,4	37,2	12,9

Källa: UN World Population Prospects – The 2004 Revision

Kommentarer: För hela världen gäller att antalet personer över 60 år (enligt FN-prognosen) kommer att tredubblas, från 673 miljoner 2005 till närmare 2 miljarder 2050. Antalet personer över 80 år ökar än mer, från 86 miljoner 2005 till 394 miljoner 2050. Andelen invånare över 60 år var 8 procent 1950 och 10,5 procent 2005. 2050 mer än fördubblas andelen och ökar till 22 procent.

Tabell 5 inkluderar ett urval gamla och nya EU-länder, samt Ryssland och USA. För praktiskt taget samtliga gäller att andelen personer över 60 år uppgår till ca 20 procent av befolkningen 2005. År 2050 ökar andelen med 10 procentenheter eller mer.

I Italien och Spanien kommer andelen över 60 år och äldre att år 2050 överstiga 50 procent. I länder som Bulgarien, Tyskland och Tjeckien överstiger andelen 45 procent. För de flesta länderna blir andelen mellan 40 och 45 procent.

I somliga länder blir förändringen dramatisk. Irland är ett exempel. I dag har landet en för EU jämförelsevis ung befolkning. Andelen över 60 år och äldre utgör mindre än 20 procent av totalbefolkningen. Till 2050 fördubblas andelen.

Ett land avviker signifikant och det är USA. Visserligen ökar de äldres andel av befolkningen ungefär med lika många procentenheter där som andelen ökar i övriga länder. Men andelen invånare som är 60 år och äldre förblir markant lägre.

1950 var medianåldern⁸ i USA 30 år. 2050 beräknas den bli 40 år. I Europa var medianåldern år 2000 38 år, det vill säga bara 2 år lägre än vad USA:s förväntas bli 2050. År 2050 förväntas medianåldern i Europa bli 48 år.

ASIEN

TABELL 6. BEFOLKNINGSUTVECKLING NÅGRA ASIATISKA LÄNDER

Land	Procentuell andel 60 + 2005	Procentuell andel 80 + 2005	Procentuell andel 60 + 2050	Procentuell andel 80 + 2050	Prognos
Indien	7,9	0,8	20,7	3,3	Ökande till 2050
Japan	26,3	4,8	41,7	15,3	Sjunkande efter 2005
Kina	10,9	1,1	31,0	7,2	Sjunkande efter 2020

Källa: UN World population prospects : the 2004 revision

Kommentarer: Omkring 2030 beräknas Indien passera Kina som världens folkrikaste nation. I dessa 2 länder kommer ca 33 procent av världens befolkning att bo. Indien har en gynnsam demografisk struktur medan läget för Kina på sikt ter sig synnerligen problematiskt. För Japan är situationen redan kritisk. I Japan var medianåldern år 2000 41 år och beräknas för år 2050 bli 53 år. År 2025 kommer var nionde invånare i Japan att vara över 80 år. Kina går en av världens mest prekära demografiska utvecklingar till mötes. Låga födelsetal och hård barnbegränsning har lett till världens snabbast åldrande befolkning. I dagens Kina är 11 procent av befolkningen 60 år och äldre. 2050 är prognosen att andelen blir närmare 38 procent.

I en viktig uppsats⁹ beräknar demografen Nicholas Eberstadt att Kinas medianålder ökar från 30 år 2000 till 39 år 2025. Kinas medianålder blir högre än USA:s. Han konstaterar brutalt att medan japanerna blev rika innan de blev gamla kommer kineserna att bli gamla men vara jämförelsevis fattiga. Samma öde kan för övrigt drabba länder i Öst- och Centraleuropa. 2025 kommer närmare 15 procent av den kinesiska befolkningen att vara över 65 år. 300 miljoner invånare kommer att vara över 60 år. När Japan närmade sig något liknande detta var landets BNP per capita 20 000 dollar. Kina, med en BNP per capita på ca 5 000 dollar, kommer inte ens med optimistiska framtidskalkyler om ekonomisk tillväxt i närheten av detta.

3.

Några förklaringar

En förklaring till åldrande befolkning i flertalet industriländer är givetvis att de många barn som föddes efter andra världskriget uppnår pensionsåldern, samtidigt som detta inte kompenseras med lika många nyfödda. En närbesläktad förklaring, som tas upp i nästa kapitel, är stigande förväntade livslängder.

Globalt sjunkande födelsetal har många orsaker:

I äldre samhällen föddes många barn som tidigt förväntades bidra till hushållets försörjning. Många barn sågs som en garant för tryggad ålderdom. Gick några bort i unga år på grund av sjukdom fanns fler kvar som skulle försörja mor och far när de blev gamla. Med urbanisering, och i dess följd offentliga och/eller privata socialförsäkrings-system som tillhandahålls utanför familjen, har dessa behov reducerats.

I utvecklade länder utbildar sig fler kvinnor. Kvinnor och män ägnar längre tid åt utbildning och bildar familj senare. Det reducerar det fruktsamma tidsintervallet, även om modern medicinsk teknik lyckats förlänga den tid under vilken kvinnor mer eller mindre riskfritt kan föda barn. Detta är en av de främsta osäkerhetsfaktorerna vad gäller framför allt Europas framtida befolkningsutveckling.

Ökad kvinnlig förvärvsfrekvens och högre materiell levnadsstandard har inneburit att fler hushåll konfronteras med en situation där alternativkostnaden – i form av den arbetsinkomst hushållet går miste om – stiger för att stå utanför arbetsmarknaden och oavlönat ta hand om barn hemma. En annan orsak är ökad tillgång på preventivmedel och aborter.

I utvecklingsländer är en viktig orsak framgångsrik familjeplanering där barnbegränsning har varit ett centralt inslag.

4.

America the exeptional

Med Sovjetunionens och kommunismens kollaps steg USA fram som världens obestridligt enda supermakt. USA upptar ca 6 procent av jordens yta: Där bor 5 procent av världens befolkning som producerar ca 30 procent av global BNP. Världens största ekonomi är samtidigt den enda nationen med global militär räckvidd. USA har militära resurser till sitt förfogande som ger landet kapacitet att agera i praktiskt taget hela världen.

Rensar man för påverkan av konjunkturer har den reala ekonomiska tillväxten i USA de senaste 25 åren varit i genomsnitt 3 procent per år. Detta kan jämföras med 2,3 procent i Tyskland och 2,1 procent i Frankrike.¹⁰ Men en så pass lång jämförelse tar inte hänsyn till att ett lands trendtillväxt – den tillväxt man klarar av utan att i sinom tid slå kapacitetstaket, med stigande inflationstakt som följd – förändras. Trendtillväxten är ett betydligt brutalare sätt att illustrera skillnaden. Tysklands trendtillväxt är för närvarande omkring 1 procent om året. Det innebär att det tar 72 år för den tyska ekonomin att fördubblas. För Frankrike är trendtillväxten 2 ¼ procent. Det innebär att Frankrikes ekonomi på samma 72 år femfaldigas. Men eftersom den amerikanska trendtillväxten är 3–3 ¼ procent, kommer den amerikanska ekonomin på samma tid att mer än åttafaldigas.

Sedan 1970 har den amerikanska ekonomin skapat över 70 miljoner nya jobb netto. USA har låg arbetslöshet och av dem i USA som är arbetslösa är få långtidsarbetslösa. Många EU-länder plågas av tvåsiffriga arbetslöshetsnivåer. Om EU och Sverige hade lyckats öka sysselsättningen i samma takt som USA hade det i dag varit drygt 10 miljoner fler i arbete i EU och över 500 000 fler i Sverige.¹¹

”America the exceptional” är titeln på viktiga avsnitt Ben Wattenbergs tidigare citerade bok. Han jämför USA:s demografiska utveckling med Europas och härleder USA:s olikartade utveckling till två faktorer:

För det första har den infödda befolkningen högre födelsetal. Vid mitten av 1980-talet födde amerikanska kvinnor i genomsnitt lika många barn som europeiska, 1,85 barn per kvinna. Medan europeiska födelsetal sjönk, steg de amerikanska till 2,01 barn per kvinna år 2002.

För det andra uppmuntrar USA invandring och det är framför allt detta som förklarar USA:s gynnsammare utveckling. Invandrande spansktalande kvinnor föder i ge-

nomsnitt 2,7 barn. Förvisso ingår spansktalande och andra invandrargrupper bland-
äktenskap och gifter sig med individer ur grupper med lägre födelsetal. Hittills har
kontinuerligt flöde av nya invandrare i fruktsam ålder parerat risken för stagnerande
befolkning.

Enligt Wattenberg talar demografi och ekonomi för att USA:s ställning som världens
enda supermakt blir mer accentuerad. USA:s marknadsekonomiska institutioner med
fri företagsamhet, avreglerade arbets- och faktormarknader samt lägre skatter skapar
gynnsammare förutsättningar för arbete och tillväxt. Europa däremot stänger sina
gränser för utomeuropeiska invandrare samtidigt som EU:s inre marknad inte tillåts
fungera. Europeiska regeringar reformerar inte sina socialförsäkringssystem Watten-
bergs slutsats är att Europa, på grund av tillväxthämmande skattefinansierade välfärds-
stater och stängda gränser, varken kommer att producera tillräckligt med smör eller
kanoner.

Wattenberg målar med grova penseldrag och tappar på vägen nyanser. Länderna i Öst-
och Centraleuropa har hög tillväxt, marknadsekonomiska strukturer, och låga platta
skatter. Storbritannien och Sverige har reformerat sina pensionssystem. Privat euro-
peiskt näringsliv omstrukturerar på egen hand och hävdar sig väl i globaliseringen.
När detta sagts kvarstår faktum, att det är svårt att inte instämma i Wattenbergs stora
linjer. Europeiska politiker tar sig inte på tillräckligt allvar an kontinentens demogra-
fiska utmaning.

Phillip Longman är mindre optimistisk om USA än Wattenberg. Han delar uppfatt-
ningen att det är tack vare invandring som USA haft gynnsam demografisk utveckling,
men tvekar om USA i längden kan förlita sig på det.

Framtida invandrare blir över lag bättre utbildade vilket enligt honom leder till att de
får lägre födelsetal. Dessutom visar han hur befolkningarna åldras i USA:s närhet. År
2050 kommer Mexiko, Brasilien och Argentina med flera länder i Centralamerika att
ha högre andelar äldre invånare än USA.

En invändning mot Longmans slutsats kan vara att även om länderna i USA:s omgiv-
ning får en mer ålderstigen befolkning så kan många ändå vilja flytta till USA därför
att de tror sig kunna få en bättre framtid där än i sina hemländer. Som berördes ovan
kan samma faktorer komma att spela en roll för enskilda länder i Europa, även om den
europeiska befolkningen som helhet krymper.

Samtidigt lyfter han fram en viktig aspekt, nämligen att analyser av ett lands förutsätt-
ningar att med hjälp av invandring hantera framtida demografisk utveckling måste
beakta hur omvärlden faktiskt är beskaffad. Påståendet må förefalla självklart men
verkar av svensk debatt att döma inte alltid vara det. Mer om detta i nästa kapitel.

5.

Nedslag i uppmärksammade problemställningar

INVANDRING VARIFRÅN?

Tack vare globaliseringen har varor, tjänster, arbetskraft och kapital stora möjligheter att röra sig tämligen fritt över stora delar av världen. Att möjligheten finns betyder inte att den utnyttjas. Produktionsfaktorn arbetskraft var mindre rörlig i slutet av 1900-talet än 100 år dessförinnan.¹² Totalt miljoner världen över arbetade i slutet av 1990-talet i andra länder än hemlandet. Ca 80 miljoner bodde i länder som de inte är födda i. Omkring 20 miljoner har flytt politisk förföljelse, naturkatastrofer med mera. Detta kan jämföras med andra hälften av 1800-talet då närmare 60 miljoner människor emigrerade från Europa till USA.¹³

Industriländernas samarbetsorganisation OECD har räknat ut¹⁴ att invandring av arbetskraft till industriländerna i genomsnitt skulle behöva tiofaldigas för att neutralisera sjunkande befolkningssiffror.

Långtidsutredningen (se nästa avsnitt) tar upp invandring. Där konstateras att invandringen under den närmaste 20-årsperioden står för hela ökningen av antalet personer i åldrarna 20–64 år. Den avgjort största delen av befolkningstillskottet via invandring utgörs av personer som är födda utanför ett utvidgat EU. Långtidsutredningen går inte närmare in på hur det ser ut utanför Sveriges gränser. Låt oss göra det.

TABELL 7. PROCENTUELL ANDEL ÄLDRE I RELATION
TILL YRKESVERKSAMMA ÅLDRAR

Land	2005	2025	2050
Japan	29,7	43,9	70,0
Spanien	24,5	33,6	67,5
Italien	29,4	39,7	66
Grekland	26,8	35,5	58,8
Portugal	25,2	34,7	58,1
Slovenien	21,7	35,8	55,6
Tyskland	27,8	39,3	55,8
Tjeckien	19,8	35	54,8
Österrike	23,6	34,5	53,2
Rumänien	21,1	28,5	51,1
Polen	18,7	32,8	51
Slovakien	16,3	28,1	50,6
Ungern	22,8	34,5	48,3
Belgien	26,3	36,5	48,1
Frankrike	25,3	36,9	47,9
Irland	16,5	25,2	47,9
Finland	23,7	41,4	46,7
Storbritannien	24,4	33,2	45,3
Litauen	22,5	29,2	44,9
Lettland	24,1	30,7	44,1
Cypern	17,7	29,3	43,2
Estland	24,1	31,3	43,1
Ryssland	19,0	23,1	41,6
Sverige	26,4	36,5	40,9
Malta	19,2	33,8	40,6
Danmark	22,6	33,8	40,0
Kina	10,7	17,5	39,0
Nederländerna	20,7	32,5	38,6
Luxemburg	21,2	27,7	36,1
USA	18,1	23,6	33,0

Källa: För EU-länder Eurostat; för övriga FN-rapporten.

Kommentarer: Ett vanligt mått är att relatera den del av befolkningen som är över 65 år till den del som befinner sig i åldrarna 15–64 år. Måttet är en indikation på tillgången av arbetsför befolkning samt hur många icke arbetsföra som skall försörjas.

Mellan 2005 och 2050 fördubblas andelen över 65 år i praktiskt taget alla länder. År 2050 blir andelen äldre över 40 procent i nästan alla de medtagna länderna. I vissa kommer siffran att överstiga 50 procent.

Värst utsatt är Japan. Sydeuropeiska medelhavsländer får i likhet med flera länder i Öst- och Centraleuropa en synnerligen ålderstigen befolkning med en andel över 65 år som närmar sig 60 procent. Bilden av Norden är splittrad. Finland har den mest ålderstigna befolkningen.

Här är det viktigt att understryka att det är i få länder som samtliga i yrkesverksamma åldrar arbetar. Lagstadgade pensionsåldrar må vara 65 år men många pensioneras tidigare. Den faktiska procentsatsen blir därmed högre. För länder som Spanien och Italien lär den verkliga andelen år 2050 överstiga 70 procent.

Sverige kommer också att få en signifikant högre andel äldre men tillhör likväl inte något av de mest utsatta europeiska länderna. År 2050 kommer Kina att ha en nästan lika ålderstigen befolkning som Sverige.

Därmed är vi tillbaka till en fråga som tangerades i förordet. Antag att svenska beslutsfattare i framtiden tänker om och drar slutsatsen att de inte längre har råd att vara svenska kollektivavtalsfantaster utan behöver uppmuntra ökad arbetskraftsinvandring. Om blickarna riktas mot Europa blir det uppenbart att den invandringspool de måhända hoppats på inte finns. Befolkningarna i närområdet blir mer ålderstigna än i Sverige.

Det kan givetvis tänkas att många yngre eller äldre i Sveriges grannländer ändå väljer att flytta hit, om villkoren ter sig bättre än i deras hemländer. Men invandring till Sverige har då inte berott på att andra europeiska länder har överskott på unga i arbetsför ålder. Det som gäller för Sverige gäller i princip samtliga länder i Europa. Vart och ett kan avhjälpa sin demografiska snedbelastning genom att attrahera medborgare från andra länder, men till priset av att länder som drabbas av utvandring får försämrade befolkningsutveckling.

Det blir inte lätt för något land, bland annat därför att det sällan brukar vara särskilt hög andel av befolkningen som emigrerar ens när ekonomiska villkor ter sig bättre utomlands. Känslomässiga bindningar till födelselandet, sociala nätverk, språkliga och kulturella olikheter är några förklaringar.

Samtidigt finns individer som är mycket flyttningsbenägna. Inte sällan är det kreativa välutbildade människor med entreprenörsanda. De är ofta villiga att flytta både en och flera gånger. Det blir om den sortens individer Sverige får konkurrera med andra.

Hur realistiskt ter det sig att invånare i Baltikum, vars levnadsstandard tack vare hög tillväxt knappar in på vår och med avsevärt lägre skatter blir intresserade av att flytta till något som sedan länge är ett medellöneland med mycket höga skatter?

Skall Sverige och andra europeiska länder i stort lätta bördan av sina demografiska problem med invandring fordras svängdörrar gentemot arbetskraft född utanför Europa. Länder varifrån sådant vore möjligt är exempelvis de nordafrikanska, med ung och fortfarande växande befolkning. Hur realistiskt är det, i ljuset av rådande stämningar i Europa?¹⁵ Och vad säger att den arbetskraft som finns i länder med yngre befolkning har de kvalifikationer som efterfrågas?

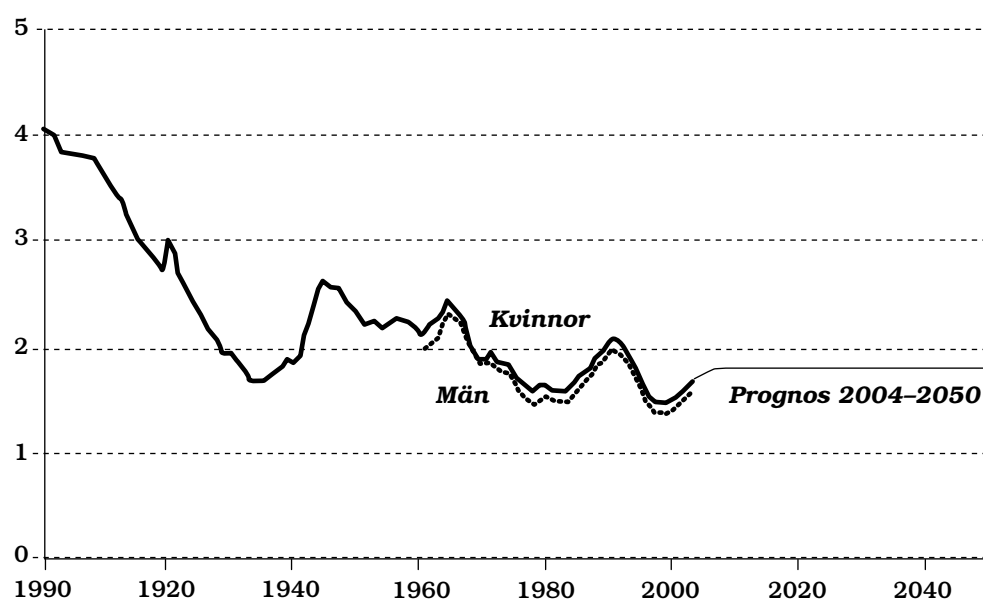
OM SVERIGE

Bakgrund

Sverige är långt ifrån mest utsatt i ett mycket utsatt Europa. Prognosen är att befolkningen ökar till 2050, och Sverige har sjösatt en pensionsreform.

DIAGRAM 2. ANTAL BARN I SVERIGE PER KVINNA/MAN

Källa: SCB

Kommentarer: På 1970- och 1980-talen föddes färre barn än någonsin tidigare under 1900-talet. Den kvinnliga förvärvsfrekvensen ökade, tillgång till bättre och säkrare preventivmedel samt lagen om fri abort är några förklaringar. Under 1980-talet byggdes föräldraförsäkringen ut och föräldrapenningen från föregående barns födelse fick behållas om barnen föddes i tät följd. Därefter ökade barnafödandet igen.

Långtidsutredningen 2003/2004

Långtidsutredningen (2003/2004, SOU 2004:19), vars huvudtema är de utmaningar som de offentligt finansierade välfärdsystemen står inför och vilka vägar som står till buds för att möta en ökad efterfrågan på sådana tjänster, är ett bra avstamp att resonera runt. Som resonemangen förs där resonerar man i grova drag i hela Europa.

Konventionell probleminventering

Utredningen konstaterar att befolkningen lever längre och tack vare kontinuerliga medicinska framsteg håller sig friskare. Förbättrad folkhälsa talar för minskad efterfrågan på vård och omsorg, men under perioden 2015–35 förväntas antalet personer över 80 år öka kraftigt i förhållande till befolkningen i yrkesverksam ålder. Det antas leda till kraftigt stigande efterfrågan på vård och omsorgstjänster.

Vård och omsorg är tjänsteproduktion som utmärks av ett stort antal personliga kontakter mellan producent och konsument. Man kan inte ge folk mat eller hjälpa dem upp för trappor på distans. Det finns gränser för möjligheten att dra ner på personliga kontakter utan att kvaliteten i utbudet upplevs bli lidande. Det handlar om personalintensiv verksamhet med jämförelsevis mindre möjligheter att förbättra produktiviteten genom att rationalisera. Expanderande verksamhet förutsätter omvänt i princip ökande personalstyrka.

Samtidigt konstaterar utredningen att mer än 70 procent av befolkningsökningen mellan 2000 och 2020 kan hänföras till grupper som inte är i yrkesverksam ålder. Därtill kommer att det framför allt är personer i åldrarna 55–64 år, med jämförelsevis lågt arbetsutbud, som står för merparten av ökningen av yrkesverksamma personer. Antalet arbetade timmar kommer att vara i stort sett oförändrat.

Långtidsutredningens beräkningar visar att om Sverige skall klara att enbart tillgoda den ökade efterfrågan på vård och omsorg som är betingad av den demografiska utvecklingen, så finns inga möjligheter att klara en ökad ambitionsnivå utan mycket kraftiga höjningar av skattekvoten.¹⁶

Oförändrad ambitionsnivå motsvarar en årlig ökningstakt i offentlig konsumtion på 0,6 procent per år. I historiskt perspektiv framstår detta ökningstal som ytterligt begränsat. Det är föga troligt att framtidens pensionärer, som kommer att ha det gott ställt ekonomiskt, nöjer sig med detta. Det förefaller dessutom föga troligt att framtidens yrkesverksamma fogar sig i att inte kunna räkna med någon kvalitetsförbättring av motsvarande tjänster som de efterfrågar.

En nyligen publicerad OECD-studie¹⁷ visar att vi, även om Sverige i demografiskt hänseende inte är värst utsatt, ligger sämre till i andra. Anställda i svensk offentlig sektor är överlag äldre än i övriga Europa. Tidigare än andra drabbas Sverige av stora pensionsavgångar. Omkring hälften kommer sannolikt att sluta före 2020 antingen av åldersskäl eller för att arbeta i privat sektor. För att bevara konstant sysselsättning i of-

fentlig verksamhet skulle den offentliga sektorn under perioden 2005–2015 behöva ta i anspråk 2/3 av alla nytillträdande på arbetsmarknaden. Bara Danmark konfronteras med ett liknande tryck. I andra länder blir pensionsavgångarna jämnare spridd över tiden.

Kritisk granskning av argumenten

Låt oss lämna Långtidsutredningens mekaniska kalkyler därhän och utgå från att de träffar rätt. När det gäller principresonemangen ser vi det inte som något problem utan tycker tvärtom att det är positivt att människor lever längre och håller sig friskare. Många kan arbeta högre upp i åldrarna och/eller konsumera en rikare fritid.

Det är heller inget fel om sjukvården, eller vård i vid mening, ser sina andelar av BNP öka framgent. Konsumenter skall inte behöva nöja sig med minsta medicinskt godtagbara kvantitet och kvalitet på vården. Med stigande realinkomster och ny medicinsk teknik, som i många fall förbättrar behandlingsmöjligheterna men till högre kostnader, kan de totala sjukvårdskostnaderna mycket väl tillåtas att stiga snabbare än BNP. I själva verket bör varje ökning betraktas som någonting positivt så länge man kan förvissa sig om att den ökade efterfrågan på vård tillfredställs genom att ”marginalnyttan” av ökat resursutnyttjande överstiger ”marginalkostnaden”.

En åldrande befolkning kommer att efterfråga alla möjliga varor och tjänster: handikappanpassade bilar, eleganta rollatorer, specialdesignade charterresor etc. Vare sig i Långtidsutredningen eller någon annanstans förs ängsliga diskussioner för att produktion av sådant inte skall räcka till, eller att yrkesverksamma behöver oroa sig för att det kommer att saknas kläder eller hygienartiklar för att fler äldre tar för sig. Mat och kläder måste betraktas som lika viktiga för livets nödtröskel som vård och omsorg. Vadan skillnaden?

TILLVÄXTENS BETYDELSE

Anledningen till att Långtidsutredningen oroar sig för den framtida tillgången på vård, men inte på mat, är enkel. Det förstnämnda tillhandahålls av skattefinansierade offentliga monopol och bygger på att yngre generationer med automatik är villiga att betala de äldres konsumtion. Mat, resor med mera tillhandahålls på fria marknader där fri prisbildning reglerar jämvikt mellan utbud och efterfrågan. Och Långtidsutredningen har anledning att uttrycka oro eftersom tjänster inom ”vård, skola och omsorg” i högre grad i Sverige än i andra länder produceras via skattefinansierade offentliga monopol.

I framtiden kommer den krympande yrkesarbetande befolkningen att bära en tyngre börda för att bekosta de äldres pensioner, åldringsvård etc. Det blir mindre kvar i plånboken för att konsumera eller bygga upp en buffert för den egna ålderdomen. Höga löneskatter motverkar företagets vilja att investera och skapa sysselsättning. En

åldrande befolkning kräver att samhällsekonomin tillhandahåller mer resurser, men anspråken på finansiering, arbetskraft och kapital tränger undan resurser från privat sektor. Det offentliga är för sin existens beroende av de privata välståndsskapande krafterna, men undergräver skapandets villkor. Det är långsiktigt ohållbart.

Ekonomisk tillväxt är en funktion av arbetskraftens tillväxt, investeringar (alltså ökning av det fysiska kapitalet) och arbetskraftens produktivitet (hur bra arbetskraften använder kapitalet). Men arbetskraften avser här hela den potentiella arbetskraften, alltså nästan hela befolkningen i arbetsför ålder. Alla som ingår i arbetskraften är inte produktivt sysselsatta. Ett måhända bättre mått är sysselsättningen, det vill säga hur stor del av arbetskraften som faktiskt är i arbete. Detta är i hög grad beroende av ett lands ekonomiska institutioner.

Vi måste dessutom komma ihåg att det inte bara är tillväxten som blir lidande. En studie från Lombard Street Research¹⁸ visar att länder med låg eller ingen befolkningstillväxt, allt annat lika, har lägre avkastning på finansiella tillgångar än länder med växande befolkning. (Detta är inte så konstigt – en av de viktigaste faktorerna som påverkar avkastningen på sådana tillgångar är just den ekonomiska tillväxten.) Sjunkande avkastning riskerar att leda till oro för att pensionssparande och annat sparande inte räcker till, vilket leder till ökat sparande. Men ju mer sparandet ökar, desto mer sjunker avkastningen (*the paradox of thrift*). Samtidigt leder det ökande sparandet till lägre konsumtion och därmed ännu lägre tillväxt. Och så vidare. De senaste årens kräftgång i Tyskland illustrerar hur detta slår igenom.

En studie av industriländernas samarbetsorganisation OECD¹⁹ drar slutsatsen att ekonomier visst kan växa även med sjunkande befolkningssiffror. Allt annat lika, innebär ju också en sjunkande befolkningssiffra högre BNP per capita för den befolkning som finns. Folk som lever längre och är friskare borde vara mer produktiva. Ny produktivitetshöjande IT-teknik är också tillväxtfrämjande. Många tjänster, som bokning av flygbiljetter, service av datorer med mera kan utföras i andra länder. Vi kan konsumera många fler tjänster som vi inte själva har folk att utföra. Studien betonar samtidigt att bevarad tillväxtkapacitet med sjunkande befolkningssiffror förutsätter att genomgripande reformer vidtas skyndsamt.

En del åtgärder kan direkt påverka den ekonomiska bördan av en bekymmersam demografisk utveckling. Hit hör lagar om flexibel pensionsålder, pensionssystemets utformning, individualisering och privatisering av socialförsäkringar, respektive vård- och omsorgstjänster. I synnerhet pensionsåldern spelar här en väsentlig roll. När Otto von Bismarck 1889 införde folkpension i Tyskland sattes pensionsåldern till 70 år. Men den beräknade livslängden för en sjuttioåring var då två år till, alltså 72 år. I dag ligger pensionsåldern i de flesta länder i intervallet 60–65 år (låt vara att den i några länder är på väg att höjas till 67 eller till 70 år). Men den beräknade livslängden för en 65-åring är i ett land som Sverige i dag minst 15 år. Om vi hade behållit den bismarckska modellen hade pensionsåldern i Sverige varit närmare 80 år!

Inte nog med det: en av rapportens författare talade på 1990-talet på en pensionskonferens i Amsterdam. Där nämndes bl a att den generation som föds under innevarande decennium kan beräknas leva i 110 år. Med en sådan medellivslängd skulle det vara helt barockt att studera tills man är 20–25 år, sedan arbeta i som mest fyrtio år (för den verkliga genomsnittliga pensionsåldern ligger i de flesta europeiska länder snarare något under 60) och sedan njuta av en hög pension i 40–50 år!

Ett sätt att delvis komma tillrätta med detta problem är att höja pensionsåldern. För varje år som pensionsåldern höjs förvandlas en åldersklass från mottagare till sparare.²⁰ Detta förbättrar givetvis pensionssystemets ekonomiska situation. Men det finns betydligt viktigare skäl att se över hela tanken på en formell pensionsålder. Dagens 60- och 70-åringar (m fl) är betydligt friskare och starkare än sina föräldrars och farföräldrars generationer. De kanske inte kan utföra vilket betungande arbete som helst, men besitter i allmänhet en mängd kunskap och erfarenhet. Att tvinga den som fyllt 65 (eller 60) år att sluta arbeta innebär ett enormt slöseri med humankapital. Det kan också innebära en psykologisk knäck för den som alltid har varit aktiv och som nu får höra att det är dags att göra sig åt sidan och sluta arbeta. (Ibland framförs också argumentet att förtidspension är ett sätt att minska ungdomsarbetslösheten. Detta helt felaktiga resonemang – att det bara finns en viss mängd arbete – går i ekonomisk teori under namnet *The lump of labour fallacy*.)

Men det finns också andra möjligheter. Man kan till exempel helt avskaffa tanken på en pensionsålder. Du kan gå i pension när du vill – men den pension du får ut är beroende av hur gammal du är när du slutar arbeta. Det kan naturligtvis innebära att vissa människor går i pension redan i 40-årsåldern, medan andra måste arbeta tills de är 65 eller 70. Men så är ju faktiskt fallet redan i dag. Med – exempelvis – en ”normal pensionsålder” på 70 år skulle man kunna utforma ett system där den som går i pension tidigare får lägre pension än den som fortsätter arbeta.

Men vår genomgång har vi visat att det inte räcker med att titta på en eller två faktorer. När varje europeisk nation konfronteras med en likartad utmaning ställer det mycket stora krav på samtliga att konkurrera om en knapp befolkning genom att erbjuda bästa tänkbara villkor för arbete och företagande. Mäktar beslutsfattarna?

POLITIKENS VILLKOR MED SJUNKANDE BEFOLKNING

En åldrande och till antalet minskande befolkning medför givetvis annorlunda efterfrågemönster än omvänt. Det blir mindre efterfrågan på daghem, grundskolor och universitet men högre efterfrågan på boendemiljöer för äldre, hemsjukvård och liknande.

Intuitivt kan det förefalla rimligt att anta att minskande befolkning medför minskat behov av offentliga infrastrukturinvesteringar, vilket skulle tala för minskat behov av

offentliga investeringar. Men det kan lika väl bli det omvända. För även om det i framtiden inte behöver byggas lika många skolor eller universitet kan kostnaden per användare bli högre eftersom det fortfarande kommer att finnas krav på godtagbar tillgång till skolor och liknande i glesare befolkade områden.

Med åldrande befolkning blir givetvis de äldre en allt viktigare väljarkår. Det faktum att människor lever längre och skulle kunna arbeta mer betyder inte att alla vill göra det. Politiskt motstånd i europeiska länder som Nederländerna, Frankrike och Österrike visar vilka politiska hinder som möter, och kommer att möta, beslutsfattare som försöker reformera socialförsäkringssystem eller höja pensionsåldrar.

Det är inget orimligt antagande att äldre väljare blir mindre benägna att stöda kapitalkrävande investeringar i vägar, broar eller flygplatser som kan komma till användning i en framtid bortom deras förväntade livshorisont. I en globaliserad värld där skattebasen redan är mycket rörlig öppnar sig intressanta perspektiv. Offentliga beslutsfattare får måhända lära sig tänka i termer av kreativa lösningar i samarbete med privat sektor, såsom *Public- Private Partnerships*.

6. **Slutord**

Den som är lagd åt domedagsprofetior kan måla upp scenarier med avfolkade orter med övergivna bostadskomplex och obemannade industrianläggningar som inte ens har skrotvärde.

Visst kan så bli fallet på olika håll i Europa om politiken inte anpassar sig till nya förutsättningar. (På några håll har detta redan skett. Efter kommunismens fall har vissa städer i norra Ryssland övergivits och återgått till naturen – en civilisationens reträtt i ordets verkliga bemärkelse. Men detta är extremfall, med städer som ursprungligen planerades som fångläger och som förutsatte en orimlig underhållskostnad i form av energi och subventioner.) Men områden som konstruktivt tar sig an demografiska utmaningar kan blomstra ekonomiskt och attrahera arbetskraft och investeringskapital. Så brukar det alltid vara oavsett om befolkningstalet stiger eller sjunker.

Man behöver inte ta ställning till om det är bra eller dåligt att befolkningen minskar. De flesta torde hålla med oss om att det är ett framsteg om människor inte känner sig nödgade att föda barn enbart för att trygga sin ålderdom.

Man kan gilla eller ogilla utvecklingen men bättre är att gilla läget. En framtid med åldrande och minskande befolkning innebär många stora utmaningar som det finns all anledning att ta upp till diskussion redan nu. Bidrar denna rapport till detta, och andra tar vid längs de spår vi resonerat om eller andra, är vårt syfte nått.

Noter

1. Källa: FN-rapporten *World population prospects : the 2004 revision*, se <<http://esa.un.org/unpp/>>.
2. Även om befolkningen totalt sett inte sjunker finns delar av landet med den typen av problem. Gällivare är ett exempel. Om trenden fortsätter som hittills skulle 3 av 4 Gällivarebor försvinna under nästa 25-årsperiod. Förutom att skattebasen urholkas skulle samtliga förvärvsarbetande behöva tas i anspråk i vårdsektorn för att klara behoven. I teorin skulle det inte bli arbetskraft över för andra näringar.
3. Två böcker med helhetsperspektiv är *How the new demography of depopulation will shape our future* av Ben J Wattenberg (Chicago: Ivan R Dee, 2004) och *The empty cradle : how falling birthrates threaten world prosperity (and what to do about it)* av Phillip Longman, (New York: Basic Books, 2004).
4. Med begreppet *fertility* – fruktsamhet – avses i FN:s befolkningsprognos det genomsnittliga antal barn en kvinna förmår föda om fruktsamhetstalen förblir oförändrade under kvinnans livstid.
5. Wattenberg, op cit.
6. Indien, Pakistan, Nigeria, Demokratiska Republiken Kongo, Bangladesh, Uganda, USA, Etiopien och Kina i nämnd ordning.
7. Michael Meyer, "Birth dearth". *Newsweek*, 27 september 2004.
8. Den ålder jämfört med vilken 50 procent av befolkningen är äldre och 50 procent av befolkningen yngre.
9. Nicholas Eberstadt, "Power and population in Asia." *Policy Review*, februari 2004.
10. Källa: Olaf Gersemann, *European myths, American reality*. Washington, DC: CATO Institute, 2004.
11. Se Stefan Fölster, *Tidsjakten : svenskt näringsliv år 2020*. Stockholm: Svenskt Näringsliv, maj 2005.
12. Inte nödvändigtvis något konstigt med det. När kapital och investeringar får vidgade möjligheter att flytta till fler områden blir det inte lika nödvändigt för arbetskraft att flytta för att hitta försörjning.
13. "Workers of the world". *The Economist* 19 november 1997.
14. "Europe's Population implosion". *The Economist* 17 juli 2003.
15. Ämnet rymmer många frågor med kulturellt, religiöst och annat sprängstoff. Att närmare ta upp detta torde kräva en separat uppsats. Dock vill vi ge en varudeklaration. Som liberaler är vi i princip positiva till fri invandring och öppna gränser. Påståendet att all invandring är positiv för att den bidrar till mångfald bör nyanseras. Nazister och kommunister må bidra till politisk mångfald men de uttrycker inga önskvärda uppfattningar för det. Imamer som i predikningar hyllar självmordsbombare eller manar till mord på judar, kristna och vad dom betraktar som icke rättrogna muslimer, skapar förvisso mångfald men är inget att bejaka för det. Samtidigt är detta inga argument vare sig för eller emot fri invandring. Den sortens åsikter är förkastliga vare sig de förs fram av infödda svenskar eller av invandrare.

16. Utredningens kalkyler bygger på att produktiviteten i näringslivet ökar med omkring 2,2 procent per år. Det är något lägre än de senaste årens historiskt snabba ökning. Med oförändrad ambitionsnivå avses att vård, omsorg och utbildning skall hålla oförändrad personaltäthet och standard.

17. *The labour market impact of rapid ageing of government employees : some illustrative scenarios*, av Jens Høj & Sylvie Toly. Paris: OECD, oktober 2005 (Economic department working papers, 441), se <[www.oilis.oecd.org/olis/2005doc.nsf/linkto/ECO-WKP\(2005\)28](http://www.oilis.oecd.org/olis/2005doc.nsf/linkto/ECO-WKP(2005)28)>.

18. "Baby boomers' poverty trap – continental-Japanese ageing." *Monthly International Review*, 131, september 2003.

19. *Strengthening growth and public finances in an era of demographic change*. Paris: OECD, 2 maj 2004 (C/MIN(2004)5), se <[http://appli1.oecd.org/olis/2004doc.nsf/linkto/c-min\(2004\)5](http://appli1.oecd.org/olis/2004doc.nsf/linkto/c-min(2004)5)>.

20. Med andra ord: om pensionsåldern höjs från 65 till 66 år, kommer alla 65-åringar att under ytterligare ett år bidra till systemet genom sitt pensionssparande, i stället för att urholka det genom att börja ta ut sina pensioner.